

University of Groningen

Overheid en nieuwe religieuze bewegingen

Witteveen, Tobias Andreas Maria

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1984

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Witteveen, T. A. M. (1984). *Overheid en nieuwe religieuze bewegingen*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

5. Slotbeschouwing

Nieuwe religieuze bewegingen vormen in het algemeen geen groot gevaar voor de geestelijke volksgezondheid, zo luidt een van de conclusies die aan dit onderzoek kunnen worden verbonden. Betekent dat, dat nu de aanleiding tot het instellen van een onderzoek ongegrond is bevonden, het onderzoek zelf als vergeefse moeite moet worden betiteld? Wij menen van niet, al zal niemand kunnen ontkennen dat in het licht van dit resultaat de inspanningen wellicht beter aan een ander onderwerp besteed waren geweest. Ons inziens mag de waarde van een onderzoek echter niet worden afgemeten aan de strekking van de conclusies. In dit geval te meer niet, aangezien het vermeende gevaar van nieuwe religieuze bewegingen voor de geestelijke volksgezondheid wel de aanleiding tot het onderzoek vormde maar geenszins het uitgangspunt in het onderzoek was. Wij hebben gemeend onze opdracht slechts te kunnen uitvoeren, door niet vooringenomen te zijn en aantijgingen tegen de bewegingen even kritisch tegemoet te treden als pleidooien ten gunste van hen. In die benadering is derhalve van de aanvang af bewust rekening gehouden met de mogelijkheid, dat het algemene oordeel over nieuwe religieuze bewegingen minder negatief zou uitvallen dan de instelling van het onderzoek op zich zelf deed vermoeden.

Toch mag de waarde van dit onderzoek naar ons gevoelen ook niet worden overschat. Immers zijn bij lange na niet alle nieuwe religieuze bewegingen onderzocht en heeft het onderzoek zich toegespitst op de activiteiten van de bewegingen in Nederland, terwijl bovendien de beschrijvingen van de bewegingen onmogelijk meer kunnen zijn dan wellicht spoedig door nieuwe ontwikkelingen te achterhalen momentopnamen. De waarde, die wij zelf in dit rapport menen te mogen onderkennen, is tweërlei. In de eerste plaats biedt het rapport een veelomvattend beeld van een aantal toonaangevende nieuwe religieuze bewegingen, opgebouwd uit intensieve contacten met die bewegingen zelf en uit grote hoeveelheden informatie en documentatie van leden, ex-leden en deskundigen uit binnen- en buitenland. In de tweede plaats houdt het rapport een serieuze poging in om een relatie te leggen tussen het verschijnsel nieuwe religieuze bewegingen en de opstelling van de overheid. Door deze relatie uitdrukkelijk in het kader te plaatsen van de betrekkingen, die in het algemeen tussen overheid en religie bestaan, hebben wij beoogd randvoorwaarden te markeren, waaraan eventuele overheidsmaatregelen ten aanzien van nieuwe religieuze bewegingen zouden behoren te voldoen. Laten wij deze beide facetten van het onderzoek in deze slotbeschouwing belichten aan de hand van een beknopte samenvatting van de desbetreffende rapport-segmenten.

De keuze van de te onderzoeken nieuwe religieuze bewegingen hebben wij gemaakt door in eerste instantie de inhoud van het begrip nieuwe religieuze beweging te bepalen (paragraaf 1.3) en vervolgens op basis van enige algemene criteria een aantal representatieve bewegingen te selecteren (paragraaf 1.4). Gegeven zijn negatieve lading is het woord sekte niet gebruikt. De vervangende term nieuwe religieuze beweging is omschreven als «een groep personen, die zich in de laatste tijd op (religieus) levensbeschouwelijk gebied heeft gemanifesteerd en die zich kenmerkt hetzij door een (charismatische) leidersfiguur, hetzij door specifieke religieuze opvattingen, hetzij door een specifiek groepsgedrag dan wel door een combinatie van deze facetten».

Religieus is in deze context in tamelijk ruime zin opgevat, duidend op een levensbeschouwelijke opvatting die de aanvaarding omvat van een bovennatuurlijke macht waaraan men in zijn eigen leven gezag toekent. Als belangrijkste selectie criterium heeft een gemaakte drie-deling in oosterse, evangelische en syncretistische (gemengde) bewegingen gefungeerd, terwijl bij de keuze van de bewegingen bovendien aandacht is geschonken aan factoren als het open of gesloten karakter van de beweging, het beslag op de volgelingen, de omvang en continuïteit en de reputatie.

Niet alle geselecteerde bewegingen zijn uiteindelijk ook in dit rapport beschreven. Sommige niet (paragraaf 3.1), omdat zij in Nederland niet meer bleken te bestaan (Children of God) of onbeduidend waren (Ananda Marga), andere niet (paragraaf 3.9), omdat hun activiteiten al te sterk met die van gevestigde kerken bleken te zijn verweven (de meeste evangelische bewegingen, met uitzondering van de Jezuskinderen beschreven in paragraaf 3.9.2).

De beschrijvingen van de wel behandelde bewegingen, de Divine Light Mission, de Bhagwan-beweging, Hare Krishna, de TM-beweging, de Scientology Kerk en de Verenigingskerk (paragrafen 3.2–3.8), tonen een geschakeerd beeld, waarin de gemeenschappelijke kenmerken worden overvleugeld door de talrijke verschillen. Wij hebben ernaar gestreefd elke beweging zo volledig mogelijk te beschrijven. Het internationale karakter van de bewegingen is recht gedaan door de internationale ontwikkeling en structuur te schetsen, hun levensbeschouwelijke karakter is tot uiting gebracht in de beschrijving van de leer en hun nationale karakter is beschreven met uiteenzettingen over de ontwikkelingsgang in Nederland, de organisatorische structuur, het ledenbestand, de activiteiten en de financiële huishouding.

De bewegingen zijn alle in de gelegenheid gesteld tijdens de ontwerp-fase van het rapport de op hen betrekking hebbende beschrijvingen van commentaar te voorzien. Ten einde een onderscheid te kunnen maken tussen een zoveel mogelijk objectieve weergave van feiten en een subjectieve beoordeling van de verzamelde gegevens is aan elke beweging behalve een beschrijving tevens een beschouwing gewijd. In de beschouwingen is onder meer de vraag behandeld in hoeverre de activiteiten van de beweging bedenkingen oproepen.

Wij hebben ten slotte gemeend aan de behandeling van de oosterse bewegingen een interessante dimensie te kunnen toevoegen door de belangrijke hindoe-organisatie Sanatan Dharm uit te nodigen haar visie op deze bewegingen te geven. Deze (positieve) «hindoe-visie» is opgenomen in paragraaf 3.6.

De verhouding tussen overheid en religie, zo komt in hoofdstuk 2 van het rapport naar voren, wordt beheerst door twee beginselen, namelijk de scheiding tussen kerk en staat en de vrijheid van godsdienst. Beide beginselen hebben geen absolute inhoud in die zin, dat er enerzijds sprake zou zijn van een strikte scheiding tussen kerk en staat en anderzijds een ongelimiteerde vrijheid zou bestaan tot het belijden van godsdienst. Het gaat er dus om te bepalen welke betekenis deze begrippen precies hebben, willen deze althans randvoorwaarden opleveren waaraan eventuele beleidsmaatregelen inzake bepaalde religieuze bewegingen kunnen worden getoetst.

De uiteenzettingen over deze beide beginselen moeten in relatie tot het onderzoeksobject worden gezien, met dien verstande dat zij niet pretenderen een afgewogen visie te geven op de verhouding tussen overheid en religie in al haar facetten. Hun primaire doel is geweest een referentiekader te bieden voor de beleidsmatige beschouwingen inzake *nieuwe* religieuze bewegingen. Dat neemt niet weg, dat deze uiteenzettingen voorzover ze als onderbouwing hebben gediend van beschouwingen in het vierde hoofdstuk de positie van andere religieuze bewegingen dan de behandelde – zoals de gevestigde christelijke en joodse kerken en de islam – wel raken. Het valt immers in beleidsmatig opzicht moeilijk onderscheid te maken tussen

categorieën religieuze bewegingen. Opmerkingen gericht op bepaalde religieuze bewegingen hebben mitsdien onvermijdelijk ook consequenties voor de groep als geheel. Zou men daarin nochtans meer willen zien dan aanzetten tot een algemene beleidsvisie op de verhouding tussen overheid en religie, dan zou de betekenis van deze opmerkingen ons inziens ietwat te veel worden opgerekt.

Scheiding tussen kerk en staat (paragraaf 2.1) beklemtoont het bijzondere karakter van religieuze bewegingen. In *formele* zin neemt zij de vorm aan van een sterke rechtspositie voor religieuze bewegingen. Weliswaar maken deze een integrerend deel uit van de samenleving en zijn zij niet boven de wet gesteld, doch wat betreft hun interne functioneren genieten zij een hoge mate van zelfstandigheid. Hun oprichting is niet aan voorschriften gebonden, evenmin als hun inrichting, terwijl zij bovendien niet kunnen worden ontbonden. De wetgever heeft deze bewegingen kerkgenootschap-pen genoemd, zonder dat begrip te omschrijven. Dat heeft ruimte gelaten voor onzekerheid over de vraag welke bewegingen de hoedanigheid van kerkgenootschap kunnen bezitten. Naar onze mening (paragrafen 2.3.2 en 4.3.1) behoort het begrip kerkgenootschap ruim te worden uitgelegd. Vertoont een beweging de eigenschappen, die haar redelijkerwijze tot een religieuze beweging bestempelen (zoals de gemeenschappelijke religieuze opvattingen van de leden en het belijden van deze opvattingen), dan behoort zij als kerkgenootschap te kunnen gelden, ongeacht of zij een gevestigde kerk is dan wel een nieuwe religieuze beweging.

Naast de formele kant van de scheiding tussen kerk en staat bestaat er ook een *materiële* kant. Materieel houdt dit principe in, dat de betrekkingen tussen de overheid en religieuze bewegingen tot een minimum worden beperkt. Wat is in dezen echter te verstaan onder «minimum»? Naar onze mening (paragrafen 2.1 en 2.3.3), dat zo mogelijk alle betrekkingen tussen overheid en religieuze bewegingen worden vermeden die religieuze bewegingen in een positie van afhankelijkheid van de overheid kunnen brengen. Voor zover religieuze bewegingen op maatschappelijk terrein actief zijn is er geen reden hen financieel anders tegemoet te treden dan andere organisaties van particulier initiatief. In dit opzicht zijn dus financiële betrekkingen tussen overheid en religieuze bewegingen denkbaar (paragraaf 4.2.4). Ook kunnen aan religieuze bewegingen rechten worden verleend, die hen in staat stellen overeenkomstig hun doelstelling te functioneren (bij voorbeeld met het oog op de geestelijke verzorging), zij het dat dergelijke rechten in beginsel gelijkelijk voor alle religieuze bewegingen behoren te gelden. Directe of indirecte ondersteuning van het religieuze leven, in de vorm van toekenning van rechten dan wel financiële ondersteuning, verdraagt zich echter niet goed met de scheiding van kerk en staat. Niettegenstaande haar aantrekkelijkheid vormt zij een bedreiging voor de zelfstandigheid van religieuze bewegingen en kan zij licht leiden tot overheidsinmenging in religieuze aangelegenheden. Waar dergelijke rechten nog bestaan (zoals het recht om inlichtingen te vragen uit het bevolkingsregister en het recht om inlichtingen te vragen betreffende het belastbare inkomen) verdienen zij te worden heroverwogen (paragraaf 4.5).

Vrijheid van godsdienst (paragraaf 2.2) – het tweede beginsel in de relatie tussen overheid en religie – is een van de grondrechten, die beogen de individuele burger een sfeer van geestelijke vrijheid te waarborgen. Dit grondrecht, sedert lang verankerd in nationale en internationale regels, omvat niet alleen de vrijheid zijn eigen geloofsopvattingen te huldigen, maar ook de vrijheid deze opvattingen in de praktijk te brengen. Godsdienstvrijheid geldt ook in de betrekkingen tussen burgers onderling en houdt tevens organisatievrijheid op religieus gebied in. Nochtans kan een beroep op dit grondrecht geen rechtvaardiging vormen voor elke vorm van gedrag. De uitoefening van godsdienst vindt haar begrenzing in de algemene regels van de formele wet. Zij kan bovendien worden beperkt door bijzondere

regels. De overheid behoort zich in de uitvoering van haar regelgevende taak rekenschap te geven van de vrijheidssfeer, die het grondrecht beoogt te beschermen. De rechter kan haar zo nodig corrigeren, zij het dat het rechterlijke beleid de overheid tot nu toe een ruime beleidsmarge heeft gelaten. Het is echter niet onmogelijk, dat de recente Grondwetsherziening de overheid zal nopen tot het ontwikkelen van een scherper oog voor de werking van dit grondrecht.

Het overheidsbeleid geeft in het algemeen blijk van respect voor de vrijheid van godsdienst. De eisen, die dit grondrecht aan het beleid stelt, nemen echter toe naarmate zich hier te lande religieuze stromingen aandienen, die van het traditionele cultuurpatroon afwijken. Waar de geloofsbeleving van nieuwe religieuze stromingen in ons land, zoals de islam en het hindoeïsme, stuit op beperkingen, voortvloeiende uit een beleidsvisie die van oudsher was toegesneden op het vrije belijden van het christelijke en joodse geloof, zal onder ogen moeten worden gezien in hoeverre een redelijk evenwicht kan worden gevonden tussen die nieuwe geloofseisen – evenzeer in de godsdienstvrijheid geworteld – en de bestaande, in het eigen cultuurpatroon passende beleidsopvattingen. Dit facet van de vrijheid van godsdienst is in het rapport aangestipt (in paragraaf 2.3) doch niet ver uitgediept, omdat het ons binnen het kader van het onderzoek minder relevant voorkwam. De behandelde nieuwe religieuze bewegingen zijn immers slechts kleine, marginale groeperingen. Ook hun geloofsbeleving behoort in redelijkheid de nodige ruimte te genieten, maar als factor in de algemene beleidsvorming zullen deze kleine groepen slechts van ondergeschikte betekenis kunnen zijn.

Een voorbeeld van de spanning die kan bestaan tussen het overheidsbeleid en de eisen die de godsdienstbeleving meebrengt menen wij waar te nemen in het vreemdelingenbeleid (paragraaf 4.3.4), waarin dit grondrecht al te zeer ondergeschikt lijkt te zijn gemaakt aan het oogmerk van een restrictieve toelatingspolitiek.

Godsdienstvrijheid behoort niet alleen door de overheid te worden gerespecteerd, maar ook door de burgers zelf in hun onderlinge betrekkingen. Dat houdt in, dat van de burgers wordt gevraagd andermans geloofsovertuiging te eerbiedigen en zich te onthouden van handelingen die medeburgers in hun geloofsoefening belemmeren. Geen dwang in geloofszaken dus. Dit aspect van het grondrecht is voor nieuwe religieuze bewegingen niet van belang ontbloot. Enerzijds strekt het tot bescherming van hun leden tegen dwang van buitenaf, gericht op het verbreken van de band met de beweging. Anderzijds legt het hun beperkingen op in hun streven naar het werven en behouden van leden. Op diverse plaatsen in het rapport (zoals in de beschouwende onderdelen van hoofdstuk 3 en in de paragrafen 4.2.1 en 4.3.3) is aan deze implicaties van de vrijheid van godsdienst aandacht geschonken.

In tal van landen, waar zich nieuwe religieuze bewegingen manifesteren, is vanuit de bevolking een beroep op de overheid gedaan om maatregelen te treffen ter bescherming van de burgers en ter bestrijding van de betrokken bewegingen. In paragraaf 4.1.2 is de gang van zaken beschreven in de Verenigde Staten, Canada, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, de Bondsrepubliek Duitsland en in de EEG, en in paragraaf 4.1.3 die in Nederland.

De roep om overheidsmaatregelen komt vooral voort uit de activiteiten van groepen, die met de verzamelnaam anti-sektenbeweging kunnen worden aangeduid (paragraaf 4.1.1). In de opvattingen van deze (heterogene) beweging maken nieuwe religieuze bewegingen («sekte») zich in het algemeen schuldig aan de toepassing van indoctrinatie technieken, waarmee zij jonge mensen aan zich weten te binden, tot willige instrumenten maken en vaak min of meer ernstige geestelijke schade berokkenen. Deze anti-sekten ideologie sorteert drieërlei effect: zij schaadt het imago van nieuwe religieuze bewegingen, zij verontschuldigt (ex-)leden voor hun engagement met deze bewegingen en zij rechtvaardigt pogingen om leden hun lidmaat-

schap te doen beëindigen. De anti-sektenbeweging is tamelijk succesvol geweest in de beïnvloeding van de publieke opinie over nieuwe religieuze bewegingen, doch is er tot heden nergens in geslaagd om noemenswaardige invloed uit te oefenen op het overheidsbeleid.

De opvatting, dat nieuwe religieuze bewegingen bij de werving van leden dwang toepassen en leden vervolgens onderwerpen aan vormen van conditionering, is in ons onderzoek niet bevestigd (paragrafen 4.2.1 en 4.2.2). Het lidmaatschap van een nieuwe religieuze beweging blijkt in de regel het resultaat te zijn van een bewuste keuze. Daarin kunnen niet alleen overwegingen van levensbeschouwelijke aard een rol spelen maar ook persoonlijke omstandigheden. Dat nieuwe religieuze bewegingen ernstige psychische problemen bij hun leden zouden veroorzaken is evenmin aangetoond. Weliswaar blijken bij ex-leden niet zelden psychische moeilijkheden voor te komen, maar deze zijn (a) doorgaans niet van ernstige aard, (b) niet van een specifiek karakter en (c) vaak enerzijds herleidbaar tot problemen, die al vóór de toetreding bestonden, anderzijds niet meer dan aanpassingsproblemen, voortvloeiend uit het gemis van de geborgenheid van de groep en uit de eisen die de terugkeer naar het vroegere milieu stelt. Naar ons oordeel bestaat dan ook geen aanleiding tot het treffen van beschermende maatregelen, bij voorbeeld tot reglementering van de ledenwerving. Die zouden overigens ook moeilijk verenigbaar zijn met de vrijheid van godsdienst. Ook aan speciale voorlichtingsactiviteiten bestaat weinig behoefte. Acties gericht op gedwongen uittreding van leden (deprogrammeren) achten wij ongerechtvaardigd en niet tolerabel. Bijzondere opvangfaciliteiten zijn nodig noch wenselijk. Onnodig, omdat de eventuele psychische problemen van ex-leden geen specifieke aard hebben en niet in groten getale voorkomen, en onwenselijk, omdat zij vooral blijken te beogen ex-leden van terugkeer naar de beweging af te houden en daarmee een waarde-oordeel over nieuwe religieuze bewegingen inhouden. Voor de overheid is dus uit volksgezondheidsoogpunt geen taak weggelegd tot bescherming van de burgers tegen speciale vermeende bedreigingen van nieuwe religieuze bewegingen. Dat geldt ook ten aanzien van specifieke activiteiten van bewegingen op het terrein van de (alternatieve) gezondheidszorg (paragraaf 4.2.3).

Ook de bescherming van (de weinige) minderjarigen in nieuwe religieuze bewegingen vereist naar ons oordeel van de overheid niet meer dan de gebruikelijke waakzaamheid (paragraaf 4.3.3). De positie van jonge kinderen van leden van deze bewegingen noopt niet tot het overwegen van kindbeschermingsmaatregelen, terwijl de praktijk laat zien dat de bewegingen zelf de toetreding van oudere minderjarigen afhankelijk stellen van de toestemming van de ouders. Voorzover de toetreding van kinderen conflicten met de ouders met zich brengt, dienen de bewegingen zich wel bewust te zijn van de mogelijkheden daarin een bemiddelende rol te spelen.

Onze bevindingen geven ons geen reden uitbreiding te bepleiten van de wettelijke mogelijkheid tot ontbinding van rechtspersonen, ingeval zij verboden worden geacht omdat hun doel of werkzaamheid strijdig is met de openbare of goede zeden (paragraaf 4.3.2). Religieuze bewegingen die als kerkgenootschap gelden kunnen tot nu toe niet worden ontbonden. Afgezien van het feit dat van ontbinding van een dergelijke beweging niet veel effect zou mogen worden verwacht, heeft ons onderzoek geen feiten of overwegingen opgeleverd, die nopen tot herroeping van deze uitzonderingspositie.

Wat betreft de fiscale behandeling van nieuwe religieuze bewegingen (paragraaf 4.4) wijzen wij erop, dat in Nederland geen bijzondere fiscale regels gelden voor religieuze bewegingen. De fiscus schenkt in het algemeen voldoende aandacht aan de activiteiten van nieuwe religieuze bewegingen,

hetgeen in verscheidene gevallen heeft geleid tot het opleggen van aanslagen omzetbelasting en vennootschapsbelasting. Niettemin is enige twijfel mogelijk of de activiteiten van de verschillende bewegingen in voldoende mate gelijk worden behandeld. Tot het treffen van algemene maatregelen bestaat evenwel geen aanleiding.

De onderzoeksopdracht strekte ertoe een oordeel mogelijk te maken over het beleid dat de overheid ten aanzien van nieuwe religieuze bewegingen dient te voeren. Wij vertrouwen dat ons rapport aan dat doel beantwoordt. Overigens, zo zal duidelijk zijn, klinkt in het rapport de opvatting door, dat het beleid inzake nieuwe religieuze bewegingen slechts een facet is in de algemene verhouding tussen overheid en religie en dat eventuele specifieke maatregelen zoveel mogelijk zouden behoren te berusten op een samenhangende algemene visie van de overheid op haar relatie tot religie en religieuze bewegingen. Zou ook de regering deze opvatting zijn toegedaan, dan zullen zich in dit rapport wellicht bruikbare bouwstenen voor de vormgeving aan een zodanige visie laten vinden.